

DS G. BOER

KERK EN PASTORAAT

Nu wordt uw aandacht gevraagd voor het pastoraat der Kerk. Het woordje „en" tussen Kerk en pastoraat doet vermoeden, dat het om twee grootheden gaat. Dit is niet het geval. Immers met het Kerk van Christus zijn is het pastoraat gegeven. Het een is zonder het ander niet denkbaar. Nader gaat het over het pastoraat van de Hervormde Kerk. Immers wij willen in de Hervormde Kerk dit pastoraat bedrijven. Nog nader gaat het over de vraag hoe de Hervormd Gereformeerden deze taak zien en begeren te doen. Het is de bedoeling, dat wij in dit artikel ons rekenschap geven van het principiële en praktische van deze opdracht. Pastoraat is afgeleid van het latijnse woord: pastor, dat herder betekent. Het stamt van een werkwoord pasco, dat onder andere betekent: weiden, voeden, onderhouden; soms ook: laten groeien, laten weiden, verlustigen. Herder en weiden zijn door en door bijbelse woorden.

Zoals bekend was de herderstaak in Kanaän een zeer bekende. Naast de landbouw werd het herderschap uit economische motieven bedreven. Behalve het liefelijke en idyllische komt de hardheid van dit herdersleven meermalen tot openbaring. Het was niet altijd zo mooi als sommigen het ons voorstellen. De herders zwierven met de kudden rond en waren vaak maanden lang van huis. Daardoor groeiden de herders uit tot zelfstandige mensen, die niet alleen een verantwoordelijk, maar ook een gevaarlijk beroep uitoefenden. Denk maar aan David, die met inzet van eigen leven een leeuw en een beer versloeg. Soms was de eigenaar zelf de herder van zijn kudde, vaker zijn zonen en meestal gehuurden of huurlingen. Deze huurlingen beschaamden vaak het in hen gestelde vertrouwen. Denk maar aan de gelijkenis van de goede Herder en aan de huurling, die vlucht, wanneer hij een wolf ziet naderen.

Het is in het Oosten algemeen gebruikelijk de koning als herder van zijn volk te betitelen. Met dit woord wilde men hem niet alleen als heerser (despoot) karakteriseren, maar vooral als de verzamelaar van de verstrooiden, de rechtvaardige regeerder en de verzorger van de zwakken. In Egypte werden de mensen soms het vee van God genoemd. Hoe gunstig steekt hiertegen af de bijbelse benaming: schapen!

Het is echt bijbels, dat God de Herder van zijn volk genoemd wordt. Jacob weet ervan, wanneer hij spreekt over die God, die hem geleid (gevoed) heeft (Gen. 48 : 15). In psalm 23 wordt Jehovah de Herder, Davids Herder genoemd en in Psalm 80 wordt God als Israëls Herder aangeroepen en uitgeroepen! Terwijl wij in de algemeen oosterse betiteling vaak de indruk ontvangen van een afgeplat gebruik zonder variaties, is er in de Bijbel een rijke wijze van uitdrukking, die voortkomt uit een levende bewogen omgang met God. Onuitsprekelijk is de benaming van God en de schildering van zijn bewogen betrekking met Zijn volk. Hoor maar: God is de Herder, die Zijn kudde voorgaat (Ps. 68 : 8), deze leidt (Hij leidt mij in het spoor der gerechtigheid, Ps. 23 : 3), deze weidt (Hij doet mij nederliggen in grazige weiden, Ps, 23 : 2), deze troost (Uw stok en Uw staf vertroosten mij, Ps, 23 : 4), voor haar rustplaatsen opzoekt (Hij doet mij nederliggen in grazige weiden, Hij voert mij zachtens aan zeer stille wateren, Ps. 23 : 2). In dit weiden en leiden vergadert Hij de lammeren in zijn armen en draagt Hij ze in zijn boezem. Het moederschaap leidt Hij heel zachtjes (Jes. 40 : 11). Hij verzamelt de verstrooiden door hen naar elkaar toe te sissen (Zach. 10 : 8). Uit dit alles spreekt het besef van geborgenheid in Gods hart en hand.

Hoewel de koningen in Israël niet als herders worden aangesproken, blijkt uit de Schrift, dat zij een herderlijke taak voor hun volk hebben. Zo gezien heeft God veel herders aan Zijn volk gegeven. Van de meesten geldt echter, dat zij het slecht doen, ontrouw zijn aan hun roeping, in plaats van de kudde zichzelf weiden, de schapen meer verstrooien dan verzamelen en geen zorg voor de schapen hebben. Het gevolg is, dat de schapen op duizend bergen dolen en een prooi worden voor de wilde dieren. Deze herders worden met de zwaarste oordelen bedreigd. Maar niet alle herders zijn ontrouw. David is een man naar Gods hart en met David ook anderen. Toch is hun dienst zo gebrekkig en aan een bepaalde tijd gebonden, dat de Heere een andere, een enige Herder verwekken zal, Die zijn volk met wetenschap en verstand weiden zal. Dat is de Messias, Die zich in de volheid der tijd presenteert als de goede Herder. Hij bezit alle eigenschappen en kwaliteiten, die God van de herders vraagt.

Wanneer Hij te voorschijn treedt zijn de gewone herders niet meer in tel. De rabbijnen stelden hen met de tollenaars en zondaren op één lijn, maar Jezus rekent hen tot de verloren schapen van het huis van Israël. Hij zegt: „De goede Herder ben Ik“. Dat is waar! Immers Hij kent zijn schapen, roept ze bij de naam, zoekt de verloren schapen, is blij, wanneer Hij ze vindt en verdedigt deze met de inzet en de overgave van zijn leven. Als zodanig is Jezus de afbeelding van God als Herder in het Oude Testament. In Hem komt het herderschap van God openbaar. Hij toont dit met de daad. Hij heeft een herdershart. Met innerlijke ontferming ziet Hij de verstrooiden als schapen zonder herder. Hij legt zijn leven af voor de schapen, wordt als Herder geslagen, maar verzamelt hen weer en gaat hen voor naar Galilea. Maar dan wordt zijn herderschap universeel, dat wil zeggen: alle volken omvattend. Want Hij heeft nog andere schapen, die niet van de Israëlitische stal zijn, die Hij echter ook moet toebrengen. Zo wordt het één kudde onder één Herder. Hij blijft Herder ook in het jongste gericht, wanneer Hij de schapen van de bokken scheidt. Dan richt Hij de genadeheerschappij van God op over de kleine kudde. Het is toch het welbehagen van de Vader hun het Koninkrijk te geven. Het is de levengevende Herder, die de Schrift ons voor ogen stelt, Die als Herder dient en als Dienaar de schapen weidt.

Zo heeft Hij zich aangediend, zo heeft de eerste christelijke gemeente Hem gekend en erkend, ook toen zij Hem naar het vlees niet meer kende, maar wel naar de Geest. De apostelen noemen Hem: de Herder en Opziener der zielen. Hij heeft dus zorg voor en opzicht over de zielen. Verder wordt Hij in Hebr. 13 : 20 de opperste Herder der schapen genoemd, die Mozes ver achter zich laat. Petrus noemt Hem de overste Herder, die verschijnen zal (1 Petr. 5 : 4).

Ja, de gemeente heeft er weet van, dat Hij, die op de aarde de Erbarmer was, ook in de hemel als het Lam de schapen weidt en hen voert aan levende fonteinen der wateren (Openb. 7). Hij alleen is de pastor bonus, de goede Herder. Daarvan doet Hij geen afstand. Maar Hij zet nu zijn taak voort door middel van de onderherders. Wij kennen geen andere Herder der herders dan de opperste Herder.

Daarmee is het pausschap verworpen en erkend, dat Christus aan zijn gemeente op aarde niet alleen gegeven heeft sommigen tot apostelen, profeten en evangelisten, maar ook sommigen tot herders en leraars (Ef. 4 : 11). In de verwerving van het heil stond Hij alleen, in de uitdeling daarvan wil Hij door een zonderlinge genade gebruik maken van mensen, die Hij mede-arbeiders noemt, soms herders en leraars. Uit de Schrift blijkt, dat de dienaren des Woords verbijzonderde ouderlingen zijn, ouderlingen met een bijzondere opdracht. Bij alle ouderlingen (dienaren des Woords en de onder ons bekende ouderlingen) is het herderlijke de meer algemene taak. Het leraar zijn is een specialisatie van het ambt. In het leren is hij herder, als herder leert hij. Het een is van het ander niet los te maken.

Wat leert ons de Schrift? Zij hebben samen het opzicht over de gemeente (Hand. 20 : 28 en Petr. 5 : 2-4), zij dienen het verlorene te zoeken (Matth. 18 : 12-14; Luc. 15 : 3-7), zij moeten de ketterij weren (Hand. 20 : 29 en 30) en een voorbeeld zijn voor de kudde (1 Petr. 5 : 3). De Opperherder zal hun dienst belonen.

Deze taak gaat door tot op de dag van heden. De kudde geeft veel werk. Zij is gemengd. Er zijn nu reeds schapen en bokken. De Heere rekent het volk des verbonds voor schapen Zijner weide (Ps. 95 en bevestigingsformulier), maar deze kudde wordt bedreigd door wolven in schaapsklederen, de dwaalleer, de onverschilligheid, de onbekeerlijkheid en de vervolging van de zijde van de wereld. Daarom, zoals de Heere Jezus door de Vader gezonden was tot de verloren schapen, zo zendt Hij nu zijn onderherders naar dezelfde adressen. Het weiden is daarom, redden, verzamelen, leiden, voorstaan, voorgaan, dragen en verzorgen van het zwakke. De eigenschappen van de ware schapen zijn: het kennen van de stem van de goede Herder, het horen, geloven en volgen. Daarentegen geloven de bokken niet, omdat zij niet van Christus' schapen zijn. Welnu, tot Petrus en in Petrus tot alle herders zegt Christus: Weid mijn schapen en: Hoed mijn lammeren.

Wanneer wij dit alles voor ogen houden en het pogen toe te passen op onze tijd, kan duidelijk zijn, dat het pastoraat de achtergrond is van de prediking, de catechese en het verdere werk in de gemeente. Het pastoraat is het alles omvattende, de onderwijzing een verbijzondering van dit herderschap. Ook en juist op de kansel is de leraar herder. Dit pastorale in de prediking dient met voorliefde te gebeuren. Zonder anderen tekort te willen doen meen ik te mogen schrijven, dat dit pastorale in de prediking, dit leiden der zielen kenmerkend is voor de prediking van Hervormd Gereformeerden. Ook de catechese dient met dit pastoraat doortrokken te zijn. Het gaat niet alleen om de lering, maar in de lering om de leiding van de jeugd der gemeente. Toch denkt men bij pastoraat vaak meer aan de taak van de herders in het huis- en ziekenbezoek en in de vele andere ontmoetingen in het gemeentelijk werk. Het een is van het ander echter niet te scheiden, maar staat met elkaar in het innigste verband.

Wij kunnen het erover eens zijn, dat het pastoraat bedreven wordt in het midden van de gemeente, die in de Bijbel als kudde, als lichaam, als huisgezin en godsgebouw gewaardeerd wordt. De gemeente is met banden van het Verbond omvangen. Ook al strekt men het pastoraat nog zo ver uit (en dat is goed), het is bestemd voor de kudde, die God roept tot de zaligheid.

Ook al is de praktijk van het geestelijk leven nog zo droef en is het karakter van het kudde zijn voor de kudde zelf verborgen, wij hebben uit te gaan van de banden, die God zelf om dit volk heeft gelegd en vandaar uit het pastoraat te bedrijven. Het ontbreken van deze beseffen bij de kudde wijst op een kuddenood. Immers de verwoestende inwerkingen van het individualisme zijn ook in onze gemeenten merkbaar. De enkeling wordt op zichzelf gezet en zo weinig in de gemeenschap gezet en gezien. Ook de kerkmens is vaak vereenzaamd en er is vaak zo weinig onderling verband. Wanneer daarbij komt of beter daaraan vooraf gaat een geloofs-inzinking, is de secularisatie (verwereldlijking) in volle gang. Met deze achtergronden heeft het pastoraat van nu voluit te maken. Zal het pastoraat ook in de verbanden van de gezinnen en geslachten vruchtbaar zijn, dan moet de onderlinge zorg en liefde weer een plaats hebben. Ieder der lidmaten is geroepen met vreugde en gewilligheid zijn gaven tot nut van de andere lidmaten te gebruiken. Wanneer deze bodem voor het pastoraat er niet meer is, wordt het pastoraat áf onvruchtbaar gemaakt áf tot enkele personen beperkt en is voor de rest een zendingssituatie ontstaan, waarbij de bodem harder is dan in de heidenlanden.

Wanneer het abc van de Bijbel in de gezinnen en de families niet alleen buiten de Kerk, maar ook in de Kerk met voeten getreden wordt, wordt de bredere werkingssfeer van de Heilige Geest vertroebeld en verduisterd. Dan gaat de kweekbodem van de vreze Gods eraan! Met dit al zijn wij nog maar in de voorhof van het pastoraat. Immers het bezoeken van de leden der gemeente heeft ten doel zowel gezinsgewijs als persoonlijk navraag te doen naar de vruchten op de prediking. Dat is de theologie in de praktijk. Het is — dacht ik — echt gereformeerd de gezinnen en de personen te beproeven op de vruchten van de prediking.

Met dit onderzoek gaan geen veronderstellingen gepaard in de zin van een veronderstelde of een gestelde wedergeboorte. Wij komen niet tot de mensen met de gedachte, dat het wel met hen in orde zal zijn. Wij gaan met de zekerheid, dat zij aan de verdoemenis in Adam onderworpen zijn en in Christus tot genade zijn aangenomen. Dat wil zeggen, dat de volstrekte verlorenheid vaststaat en de belofte Gods hun toekomt. Dat is en wordt in de prediking aan de orde gesteld, grondig en oprecht, oproepend tot geloof en bekering. Het huisbezoek sluit bij deze prediking aan en zet deze voort met het gezin, met de enkeling. Het is een toespitsing, waarbij allerlei vragen van de gemeenteleden aan de orde kunnen komen. Maar niet alleen vragen van hen, ook en in het bijzonder vragen van God. Is er vrucht? Is er geestelijk leven zich uitend in gebed, geloof en bekering? Of is er geen godskennis, dus ook geen zelfkennis? Hier is dus sprake van het onderzoek naar de staat van de mens. Leeft hij nog in de staat van de zonde of van de genade? Wanneer het eerste blijkt — hoe teer en voorzichtig dient dit te geschieden — dan is de waarschuwing recht op de man af op zijn plaats. Deze waarschuwing ga in de bevelende vorm en niet in de wensende. Men late de mensen met het mes van het Woord van God achter, na eerst met en voor hen gebeden te hebben. Niet alleen het mes, ook de belofte Gods worde voorgesteld. De beslissende vraag — de wijze zal ook hier tijd en plaats kennen — hoe de aangesprokene staat voor God, worde gesteld met het gezicht op de Wet Gods, die ons vervloekt in ons gebeente en de Christus, wiens bloed niet tevergeefs vloeide. Wij zijn het aan God en de zielen verplicht de mensen met de rug tegen de muur voor God te zetten, opdat zij niet tussen Wet en Evangelie blijven hangen, maar door het geloof met Christus verbonden worden.

Hierbij zij toegegeven, dat wij dwalen kunnen en dat God alleen de Kenner der harten en de Proever der nieren is. Maar wanneer wij naar het Woord des Heren, naar de mate van ons geloof en onze gave, het kostelijke van het snode niet scheiden en een algemene zielszorg plegen, die niemand pijn doet en niemand troost, dan kunnen wij Gods mond niet zijn tot het volk.

Naast en in het onderzoek van de staat is het doel van het pastoraat het beproeven van de stand van het geestelijk leven. Is daar voortgang in het geestelijk leven? Draagt het vrucht in het huwelijks- en het gezinsleven, als ook in de bredere verbanden van het leven? Hier gaat het om de vruchten des Geestes. Wordt de roeping en verkiezing vast gemaakt? Hier krijgt het pastoraat rondom het Heilig Avondmaal zijn volle breedte en diepte. Neemt men aan het sacrament, deel? Zo ja, wat is de vrucht? Zo neen, waarom niet? Hier komt de strijd van het geloof aan de orde en de vragen naar de zekerheid van het geloof in het gezicht. Welke storingen zijn er in het groeiproces? Denk aan de gelijkenis van de zaaier.

Onafzienbaar is het terrein, waarop de gesprekken zich kunnen bewegen! Wij hebben niet alleen te denken aan de afweer van de schadelijke invloeden, maar vooral het geloof te voeden met de beloften van het Woord Gods. De werkingen van de drie Personen en de verbanden met de vreze Gods mogen wel uitdrukkelijk aan de orde worden gesteld.

Niet alleen het huisbezoek, ook het bezoeken van de zieken en de bejaarden is een bij uitstek pastorale taak. Het gaat niet aan in een beknopt artikel over deze taken afzonderlijk te schrijven. Immers behalve de categorieën van de zieken en de bejaarden, zijn er de ontwrichtten, de geestelijk gestoorden, de afgedwaalden, de zorg rondom de ziek- en de sterfbedden, de nazorg in de gezinnen, waaruit een gezinslid werd weggenomen. Denk verder aan de toeleiding tot het huwelijk, de leiding van het huwelijksleven, de vragen rondom de gezinsvorming, de zorg voor de jeugd, de aandacht voor de grotere verbanden, waarin de mensen werken en leven. Wanneer u dit alles in u opneemt, dan is er nog veel meer!

Graag willen wij nog zien naar de nood van het pastoraat. Hoewel het pastoraat een heerlijke taak is, waarin de zegen Gods soms rijk wordt gezien, is het in een zeker diskrediet zowel bij de gemeente als bij de pastores. Om maar bij het eerste te beginnen: het pastoraat is zo weinig vruchtbaar, omdat God zo weinig werkelijk is voor de moderne mens, dat is ook vaak de kerkmens. Het leven van elke dag staat vaak in het middelpunt. De welvaart is ongekend. Er is zo weinig beven voor het Woord Gods. De slordigheid in de kerkgang, de botheid en de onkunde zijn soms zo groot, dat de pastor aan het eigenlijke pastoraat niet toekomt, maar in de voorhof blijft steken. Het ware geloof is bepalend voor de gehele mens. Abraham geloofde met heel zijn hebben en houden, met zijn vingertoppen en zijn haren. Hoe vaak is het niet anders. Wanneer het Woord Gods in de concrete situatie is gesproken, is vaak het antwoord: „Ja, eigenlijk (o dat Woord eigenlijk!) moest het wel zo zijn". Maar men rekent niet met het Woord, is bang voor de mensen en voor de schade. Daarom maakt men liever van alles een probleem en verbergt achter de problemensjouwerij eigen ongehoorzaamheid en onwil. Wee hem, die van God een probleem maakt en de werkelijkheid, waarmee Hij zich aandient, verwerpt.

Waarom lopen vele mensen liever naar een psychiater dan naar de pastor? Het ligt niet aan de kosten. Immers een psychiater moet betaald worden en een dominee niet! Toegegeven moet worden de noodzaak, dat een predikant zijn eigen tijd kent, dat hij op allerlei terrein geschoold is, dat hij mensenkennis heeft en zijn kudde lief heeft om Godswil. Maar ook bij dit kleine begin van de nieuwe gehoorzaamheid lopen sommigen zijn deur voorbij en gaan naar de psychiater. Waarom? Wanneer iemand bij een psychiater (de ware christen-psychiater draag ik een goed hart toe) komt, zegt deze tot de mens in zijn moeilijkheden (lees vaak: zonden): „Och, dat is wel te begrijpen. Je bent achtergebleven in je ontwikkeling. Je bent min of meer een product van je omgeving. Je hebt een jeugdtrauma of een ontwikkelingsstoornis. Een mens is een bundeltje driften". Maar één ding doet hij (de goede niet te na gesproken) niet, hij grijpt deze mens niet bij zijn kraag en stelt hem niet als verantwoordelijk zondaar voor God. Komt nu deze man bij zijn dominee, dan zal de pastor hem dit in alle liefde en geduld onder het oog brengen en hem soms geestelijk een pak slaag moeten geven. De oude mens mag op geen enkele wijze worden ontzien. Meestal weet een mens wel wat God van hem vraagt, maar deinst hij terug voor de beslissing. Hij wil er niet aan. Hij wil niet tot niets worden teruggebracht om alles uit de hand van God te ontvangen.

Daarom is de eerste vraag aan de mens in nood: „Hebt gij er een gebedszaak van gemaakt? Zo neen, doe dat voor alle dingen". Zo ja, dan mag de vraag worden gesteld: Zijt gij met God klaargekomen?" Dat is de ware zielzorg. Immers dan staan wij niet tussen God en de mens, maar wijzen wij hem aanradend, vermanend en biddend met en voor hem de weg naar God. Hier wordt de vlucht voor de verantwoordelijkheid gestuit. Dan wordt de vuurbangheid voor het Evangelie overwonnen in het gedood worden in ons zelf, en het bevrijd worden door de genade.

Calvijn zegt: „Er zijn wel veel mensen, die God willen vereren, weinigen, die Hem vrezen". Daarom zijn er zoveel mensen met onbarmhartige kritiek op de Kerk, die afgaan op wat anderen zeggen, die op krukken lopen. Het herstel van de kuddenood begint daar, waar de kudde voor God wordt gesteld. Dan komt zij met haar pastores op de fronten te staan, waar de Heere Jezus stond. Dat is de plaats van de zelfontlediging en de zelfverloochening. Wij staan zo vaak, waar de Heere Jezus niet staat en laten Hem alleen staan, waar wij behoorden te staan. Daaruit stamt de vereenzaming van de kudden en de pastores. Maar waar Hij is, is de gemeenschap met Hem en elkander. Deze geestelijke gemeenschap is het cement van de gemeente. Hier bloeit het leven van de genade. Deze genade is geen verlengstuk van de natuurlijke krachten, maar de kruisiging en de vernieuwing ervan. Dan zijn Gods geboden ook in het leven der gemeente niet zwaar.

Maar nu de pastores! Is het pastoraat bij de pastores in diskrediet? Ik dacht, dat zowel in de opleiding als ook in het algemene besef het pastoraat meer in ere is dan één of twee generaties terug. Daarmee is niet gezegd, dat er geen nood bij de pastores is. Nog hoor ik Prof. Dr J. de Groot op één van zijn colleges zeggen: „Mijne heren, u kunt hier — hoe dan ook — voor uw examens slagen, maar houdt er rekening mee, dat u later in uw gemeente elke dag examen moet doen". Dat is een gulden woord. Immers het geloof, de hoop en de liefde van de pastores wordt elke dag in de praktijk getoetst. Willen wij anderen de bekering en het geloof in de meest existentiële zin van het woord prediken, dan hebben wij de scherp ontdekkende prediking nodig over de herders zowel uit het Oude als uit het Nieuwe Testament. Dan zijn de uren aan de voeten van de Opperherder doorgebracht in schriftstudie, meditatie en gebed de voorwaarden voor een bijbels pastoraat. De verwaarlozing daarvan is een ramp voor de gemeente en de pastor.

Daarmee is gegeven de grote taak van de schapen om niet alleen voor hun pastores te volharden in het gebed, maar ook met hen mee te leven, hen te bemoedigen en te sterken. Het contact met het levend geloofsleven in de gemeente is voor iedere pastor onontbeerlijk. De verwaarlozing van het pastoraat van de zijde van de pastor is in de eerste plaats zijn schuld voor God, maar ook vaak een gevolg van teleurstellingen, opgedaan in de gemeente. Er zijn soms verdrietige pastores, die door hun gemeenten zijn mishandeld en innerlijk schreien om de ware gemeenschap met de gemeente. Dat zij naar de Opperste Herder gaan, die elk nulpunt tot een overwinningspunt kan maken! Daarbij komt, dat de zwaarste strijd tussen vlees en Geest soms in de kerkenraden wordt gestreden. Gelukkig, die pastores, die in de kerkenraden een geloofs- en gebedsgemeenschap ontmoeten. Daar ruist vaak de zegen.

Vooraf dient gelet te worden op de veranderingen in het gehele leven. Daardoor heeft de predikant veel meer te doen dan zijn collega uit de generatie voor hem. Maar daardoor dreigt hij ook veel minder te doen aan het ware pastoraat. De ontgeestelijking van het pastoraat brengt mee de vlucht uit het pastoraat, ja zelfs uit het ambt. Deze vlucht kan zijn in bijbaantjes, in allerlei topfuncties enz. enz. Er is maar één weg, n.l. een keuze van dat werk, dat het dichtst ligt bij de opdracht: Weid mijn schapen en; Hoed mijn lammeren! Ten slotte wil ik een vurig pleidooi houden voor die bewerktuiging van de gemeenten, waardoor het aantal predikantsplaatsen met spoed wordt uitgebreid. Gingen onze vaders viermaal per jaar de gemeente rond voor de viering van het Heilig Avondmaal, de tegenwoordige grote gemeenten maken een intensief pastoraat onmogelijk. Daarom besluit ik met een dringend beroep, inzonderheid op de Kerkvoogdijen en Kerkenraden, ja op alle gemeenteleden om alles in het werk te stellen om in deze dringende nood te voorzien. Het gebed ga op tot de opperste Herder, dat Hij door middel van de onderherders de gemeente Gods weide, die Hij verkreeg door Zijn eigen bloed.